

УДК 376.33(082.1)
ББК 74.3я43
Ж 64

*Друкується за рішенням вченої ради
Інституту спеціальної педагогіки АПН України
Протокол №5 від 19 травня 2008 р.
та за сприяння ЦП УТОГ*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 13280 – 2164р. від 5.11.2007р.*

**Жестова мова й сучасність: збірник наукових праць, випуск 3 / ред.
Ж64 кол., головний ред. Засенко В.В.: – Педагогічна думка, 2008. – 192с.
ISBN 978-966-644-103-7**

Збірник містить матеріали щодо сучасних технологій використання жестової мови в освітньому процесі нечуючої дитини; аспектів лінгвістичного вивчення української жестової мови, яке вперше започатковано в Україні. Наводяться результати експериментальних досліджень стосовно шляхів ефективного застосування мови жестів в умовах двомовності.

Адресується сурдопедагогам, науковцям, перекладачам жестової мови, студентам, батькам, усім, кому не байдужа доля дитини з порушеннями слуху.

УДК 376.33(082.1)
ББК 74.3я43

Редакційна колегія:

Засенко В. В., головний редактор, д. пед. н., проф., член-кор. АПН України;
Бондар В. І., д. пед. н., проф., дійсний член АПН України;
Киричук О. В., д. пед. н., проф., дійсний член АПН України;
Кульбіда С. В., к. пед. н., ст. н. сп. (відповідальна за випуск);
Сак Т. В., д. психол. н., ст. н. сп.;
Синьов В. М., д. пед. н., проф., дійсний член АПН України;
Тарасун В. В., д. пед. н., проф.;
Шеремет М. К., д. пед. н., проф.;
Ярмаченко М. Д., д. пед. н., проф., дійсний член АПН України.

Точки зору авторів публікацій та редакційної колегії можуть не співпадати.

Адреса редакції: 04053, м. Київ, вул. Артема, 52-а.

ISBN 978-966-644-103-7

© Інститут спеціальної педагогіки АПН України;
лабораторія жестової мови, 2008
© Педагогічна думка, 2008

Список скорочень

АЖМ – американська жестова мова
БЖМ – білоруська жестова мова
АПН – Академія педагогічних наук
ВНЗ – вищий навчальний заклад
ВТГ – Всеросійське товариство глухих
ВУПКІ – Всеукраїнські політехнічні курси інвалідів
ВФГ – Всесвітня федерація глухих
ЖК – жестова комунікація
ЖМ – жестова мова
Жм – жестове мовлення
КДВП – Київське дослідно-виробниче підприємство «Контакт»
КДПІ – Київський державний педагогічний інститут
КЖМ – кальковане жестове мовлення
КМС – кандидат в майстри спорту
ЛВЦ – Ленінградський відновлювальний центр
МЖ – мова жестів
МЖМ – міміко-жестикуляторна мова
НВЦ – Навчально-відновлювальний центр
НПУ – Національний педагогічний університет
ОНП – Об'єднання нечуючих педагогів
ПМЖ – природна жестова мова
ПТУ – професійно-технічне училище
РЖМ – російська жестова мова
СА – слуховий апарат
США – Сполучені Штати Америки
ТК – тотальна комунікація
УЖМ – українська жестова мова
УТОГ – Українське товариство глухих
ЦППО – Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти
ЦП УТОГ – Центральне правління УТОГ
AS – американська жестова мова

*Адамюк Н. Б.,
науковий співробітник*

ВИКОРИСТАННЯ БІЛІНГВАЛЬНОГО МЕТОДУ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ПОЕМИ «СОН» Т. Г. ШЕВЧЕНКА НЕЧУЮЧИМИ ДЕВ'ЯТИКЛАСНИКАМИ

Анотація

Ця стаття розкриває особливості застосування інноваційної моделі викладання нечуючим учням в загальноосвітніх школах для дітей з порушеннями слуху літературного твору, зокрема поеми Т. Г. Шевченка «Сон» із застосуванням двох мовних систем: словесної та жестової.

Розкрито особливості сприймання тексту нечуючими школярами під час прочитання літературного твору, що є відправною точкою у засвоєнні його змісту.

На основі власного досвіду викладання переконливо доведено позитиви застосування білінгвального методу на уроках української літератури дітям з порушеннями слуху, порівняно з традиційними методами.

Ключові слова: художня література, методика викладання, поема, білінгвальний метод, жестовий супровід, аналіз твору.

Художня література посідає в житті людства, кожної окремої людини важливе місце, зокрема, методика викладання її вкрай актуальна, і повинна враховувати психологічні особливості певної категорії дітей. Однозначно це має стосуватися і нечуючих дітей, бо і вони з художніх творів мають дізнаватися про події минулого й сучасного, про долі людей, про зміни, які відбуваються в людському житті – доступними для них мовними засобами.

Прихильники традиційної методики викладання літературного твору (Борщевська Л., Лебедева Л., Литвинова В., Малина Л., Марчук Т. та ін.), прагнуть застосувати при вивченні літературних творів всі форми словесної мови, науковці лабораторії ЖМ виходять з позиції застосування перш за все рідної мови – жестової – як першої. Але і перші, і другі одноставно намагаються завдяки наявним мовним засобам досягти опанування оптимальних знань в процесі вивчення художньої літератури нечуючими школярами.

Оскільки однією з актуальних проблем для педагогічних працівників спеціальних шкіл-інтернатів для дітей з порушеннями слуху є формування у нечуючих осіб стимулу до художнього читання, то питання знаходження шляхів прищеплення любові до літературного читання є одним з важливих для фахів-

ців зазначеного напрямку (Бандура О. М., Волошина Н. Й., Пуцин Е. І., Степанішин Б. І., Хропко П. П. та ін.)

Вивченню окремих аспектів зазначеної проблеми, яка є актуальною і наразі для вищезазначених навчальних закладів, були присвячені праці Борщевської Л. В., Засенко Н. Ф., Луцько К. В., Малини Л. О., Фомічової Л. І. та ін. Вони розглядали дану проблему з позиції застосування словесної мови як домінуючої в навчальному процесі нечуючих осіб.

На сьогодні актуальним питанням у практиці спецшкіл є застосування білінгвального методу. Спостереження засвідчують, що під час вивчення літературних творів педагоги визначали низку важливих питань: потрібно було знайти, з врахуванням сучасного стану навчання глухих і його перспектив, найбільш ефективне у викладанні сполучення різних форм СМ – усної, писемної і дактильної; визначити роль і місце ЖМ в процесі роботи з твором.

Знаючи проблему, яка помилково вважається притаманною для усіх нечуючих взагалі – нелюбов до літературного слова, ми у цій статті маємо намір розкрити:

- термін «білінгвальний метод», особливості використання у нечуючих,
- методику застосування білінгвального методу на прикладі вивчення поеми «Сон» нечуючими дев'ятикласниками, відштовхуючись від загальнопедагогічних вимог ознайомлення з художнім твором.

Очевидно, педагоги змушені з перших днів навчально-виховного процесу прищепити нечуючому школяреві смак до художньої літератури, бо під впливом художнього слова формується світогляд людини, її ставлення до навколишнього. Іншими словами, література має потрібну функцію: пізнавальну, естетичну й виховну.

Метою вивчення літератури в школі є не лише ознайомлення учнів з літературними творами, творчістю найвидатніших вітчизняних і зарубіжних письменників, а, найголовніше, – навчити **свідомо** сприймати, **самостійно** оцінювати явище мистецтва слова, аналізувати його.

В старших класах спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей з порушеннями слуху національну мову, в даному випадку, українську, учні вивчають за навчальними програмами загальноосвітніх шкіл, які передбачають певні години, але не враховують специфічні особливості сприймання і відтворення нечуючими учнями, пов'язані зі слуховою депривацією. За цими програмами великі за обсягом твори на уроках літератури повністю не читаються, застосовуються лише різні види читання: самостійне, виразне, коментоване, вибіркове тощо. Розв'язання такої проблеми як прочитування твору повністю нечуючими учнями лягає на плечі вчителів української мови та літератури.

Сучасна методика викладання літератури передбачає декілька етапів під час вивчення літературного твору:

1. вступне заняття з вивчення літературної теми;
2. робота над текстом літературного твору;
3. заключне заняття з вивчення літературного твору.

Етапи вивчення літературного твору в спеціальній школі для дітей з порушеннями слуху мають бути такими ж як у загальноосвітній, але зміст роботи на кожному з них визначається специфікою твору, який вивчається, особливостями розвитку дітей з порушеннями слуху і педагогічною майстерністю педагога.

Майже у кожному класі знаходиться портрет Тараса Шевченка, знаний учнями, і якщо деякі невеликі за обсягом поетичні твори відомого українського поета, такі як: «Мені тринадцятий минало», «Сон», «Сонце заходить, гори чорніють», «Заповіт» та ін. учні вже проходили, то у 9 – 10 класах вони розпочинають досить ґрунтовне вивчення творчої спадщини великого поета.

Отже, знайомство з будь-яким твором будь-якого жанру має розпочинатися **вступом**. Завдання педагога – зацікавити учнів, стимулювати їхню майбутню самостійну діяльність, використовувати при вивченні літературного твору життєвий досвід нечуючих дітей. Для цього застосовуються різноманітні методичні прийоми:

- встановлення зв'язку нового твору з пройденим матеріалом;
- збагачення власного досвіду учнів в процесі проведення тематичних екскурсій, перегляду фільму або ілюстрованого матеріалу;
- уточнення уявлень і розширення знань учнів про той чи інший об'єкт тощо.

В арсеналі вчителя української літератури має бути необхідний ілюстрований і документальний кіно матеріал про життя і творчість Т.Шевченка. Вивчення біографічного матеріалу є важливою складовою вступного заняття, він має не лише пізнавальне, а й виховне значення, цінний ще й тим, що допомагає нечуючим учням у засвоєнні змісту твору, який часто буває безпосередньо пов'язаним з біографією письменника, окремими фактами із його життя.

До розповіді педагога про життя і творчість письменника є певні вимоги:

1. Факти, які надаються, повинні бути достовірними і науково обґрунтованими;
2. Розповідь вчителя про письменника має бути живою і емоційно яскравою;
3. Розповідь вчителя про нього має бути наочною.

Наш досвід показує, що нечуючі учні з інтересом вивчають вступний матеріал, і за умови яскраво-емоційної його подачі, вони готові до знайомства з власне літературним твором.

Загалом при вивченні літературного твору треба привчати учнів до його ідейно-тематичного змісту, тобто до того, що кожен твір має свою тему і свою ідею. Учні мають чітко засвоїти, що **тема** літературного твору – це життєві *явища*, що їх відповідно до свого світогляду відібрав митець для художнього відтворення, і ті *проблеми*, які поставив; це те, що зображено у творі, про що він написаний, а **ідея** художнього твору – основна *думка*, висвітленню якої автор підпорядковує всі змальовані ним картини й образи.

Двадцятирічний досвід роботи з нечуючими учнями засвідчує, що враховуючи домінуючу перевагу візуального сприймання в поєднанні з письмом, у старших класах варто заводити загальні зошити, в яких дозволяти учням відходити за певні рамки його ведення: кольоровим фломастером виписувати прізвище та ім'я письменника; дату його народження/смерті; перелік його основних творів. Назву твору, що вивчається, чітко виділяти на окремій сторінці, і під нею стисло викладати тему та ідею твору. Далі виписувати головних та другорядних героїв. А вже нижче, також у стисло-конкретній формі проводити аналіз всього твору. Завершити кожну тему, як правило, творчою роботою.

Тема та ідея твору завжди взаємопов'язані. Тому для глибшого розуміння змісту художнього твору потрібно вдумливо розглянути його як нерозривну

єдність теми та ідеї, втілених у картини й образи. Отже, на вступному занятті, після вивчення біографії Т. Шевченка, учням чітко подається тема та ідея твору для того, щоб підготувати їх до кращого сприймання змісту поеми «Сон».

Робота над текстом. Поема «Сон» – твір складний для нечуючих учнів. Вони не можуть засвоїти його самостійно, бо у тексті багато незрозумілих слів та зворотів, що знижує цікавість до читання та утруднює розуміння змісту. Для цього вчитель відводить певні години для роботи над текстом, а саме прочитування його на уроках літератури, (передбачивши для цього конкретні години в календарному плані) або ж учні вивчають твір на позакласному читанні з тим, щоб відвести більше часу на аналіз твору на уроці. Отже, робота над літературним твором передбачає у спеціальній школі, на відміну від загальноосвітньої, два етапи: прочитування і власне аналіз твору.

Беззаперечно, що не розуміючи, про що йдеться у поемі, учні не зможуть приступити до її аналізу. А тому варто прочитуванню літературного твору приділити найпильнішу увагу, і досягається це білінгвальним підходом, тобто двомовним, із застосуванням жестової та словесної мов.

Білінгвальний підхід – це така педагогічна система, яка ґрунтується на визнанні національної жестової мови глухих і національної словесної мови **рівноправними** засобами процесу навчання і виховання глухих учнів. Головна відмінність його від інших систем полягає в тому, що в ній застосовується власне ЖМ, за допомогою якої спілкуються між собою дорослі глухі. Методологія білінгвального підходу розробляється на основі соціокультурної концепції.

Наголошуючи на тому, що ЖМ є першою/рідною мовою нечуючих, вважаємо за потрібне пояснити сурдопедагогам, які застосовували і застосовують ЖМ, що:

- у нечуючої дитини ЖМ є умовою того, що в неї є чи буде рідна мова, за допомогою якої вона пізнає оточуючий світ в повному обсязі відповідно до вікової періодизації;
- хороша компетенція в першій мові (або у жестовій, або в словесній) полегшує вивчення другої мови. Отже, ЖМ є «трампліном» до досконалого оволодіння словесною мовою;
- дитина, яка володіє ЖМ, отримає хорошу мовну основу, адже відомо, що, не зважаючи на нові технологічні засоби і старання дитини та її педагогів, рівень володіння СМ часто залишається незадовільним;
- хто чекає, поки дитина досягне певного рівня СМ, не даючи їй саме ту мову, яка відповідає її потребам, тобто позбавляє дитину можливості вивчити ЖМ, – ризикує, бо дитина може відстати в розумовому, емоційному і соціальному розвитку (Франсуа Гросжан).

Якщо в середній ланці спеціальної школи читання твору краще проводити у формі *синхронного читання* (див. «Методика викладання байки Л. Глібова «Щука») [1], то у старшій ланці можна і треба вже застосувати *самостійне читання під керівництвом* вчителя.

Візьмемо для прикладу лише вступну частину поеми «Сон»:

*У всякого своя доля
І свій шлях широкий,
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком*

*За край світа зазирає,
 Чи нема країни.
 Щоб загарбать і з собою
 Взять у домовину.
 Той тузами обирає
 Свата в його хаті,
 А той нишком у куточку
 Гострить ніж на брата.
 А той, тихий та тверезий,
 Богобоязливий,
 Як кішечка підкрадеться,
 Вижде нещасливий
 У тебе час та й запустить
 Пазури в печінки, –
 І не благай: не вимолять
 Ні діти, ні жінка.
 А той, щедрий та розкішний,
 Все храми мурує;
 Та отечество так любить,
 Так за ним бідкує,
 Так із його, сердешного,
 Кров, як воду, точить!..
 А братія мовчить собі,
 Витріцивши очі!*

Виділені слова можуть бути незрозумілими дітям, бо не входять до складу активного словника, тобто не вживаються учнями у спілкуванні (і далі у наведених текстах виділені жирним шрифтом слова означатимуть, що нечуюча дитина може не знати значення цих слів). Тому після прочитання вступної частини, з учнями проводиться відповідна словникова робота не у формі пояснення значення слова, а у формі жестового супроводу, тобто у форматі «слово – жест» і навпаки. Чому так? Бо:

- словесне пояснення значення невідомого/незрозумілого слова призводить до нагромадження словесної «сировини», яку треба обробити, бо в самому поясненні теж можуть бути невідомі/незрозумілі слова;
- центр уваги дітей зміщується від розуміння значення слів у поєднанні зі змістом твору до словникової роботи власне над незрозумілими/невідомими словами у розриві від самого змісту прочитаного;
- витрачається багато дорогоцінного часу на таку форму словникової роботи;
- пояснення значення невідомого/незрозумілого слова ЖМ цілком є достатнім для розуміння власне значення слова (при цьому невідомі/незрозумілі слова підкреслюються олівцем або просто виписуються на дошці).

Після такої словникової роботи приступають до пояснення значення словосполучень, таких як «у всякого своя доля», «свій шлях широкий», «несите око», «взяти у домовину», «оббирати свата тузами», «нишком гострити ніж на брата», «підкрадатися, як кішечка», «запускати пазури в печінки», «не вимо-

лять ні діти, ні жінка», *любити та бідкувати за отечеством*», «*точити кров, як воду*», «*братія мовчить*», «*виріцивши очі*». Застосування КЖМ можливе лише при **вільному** володінні учнями СМ, оскільки КЖМ ріднить з ЖМ лише наявність певної кількості жестів, а зі словесною мовою – застосування одних і тих же лінгвістичних законів, які різняться від лінгвістики ЖМ.

Отже, бажано застосувати ЖМ як рідну мову нечуючих, яка своєю емоційністю та образністю повністю передасть значення вищенаведених словосполучень.

Саме таким чином відбувається прочитування всієї поеми «Сон», після чого вчитель має пересвідчитися, що учні розуміють зміст прочитаного. Поема «Сон» Т. Шевченка досить об'ємна і містить у собі багато епізодів та ліричних відступів, тому доцільно перевіряти зміст за задалегідь складеним планом, який записаний поетапно разом з учнями в процесі прочитування поеми.

Уважно читаючи поему, план орієнтовно можна скласти таким чином:

1. Вступ.

✳ ліричний відступ

2. Сновидіння:

а) Політ з совою,

✳ ліричний відступ

б) Змалювання українського пейзажу.

✳ ліричний відступ

в) Сибір:

– Сибірський пейзаж,

✳ ліричний відступ

– Катержники.

г) Санкт-Петербург:

– Погляд на місто згори,

– Зустріч з земляком,

– Цар та цариця,

– «Генеральне мордобиття»,

– Огляд міста в білу ніч,

– Пісня гетьмана,

– «Живі хмарки»,

– Ранок у Петербурзі.

3. Пояснення сновидінь.

Учні мають знати, що твори Т. Шевченка переважають ліричними відступами і поема «Сон» не є винятком. Потреба у відступах зумовлена різними причинами. Наприклад:

*А ти, моя Україно,
Безталанна вдово,
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову.
На розмову тихо-сумну,
На раду з тобою;
Опівночі падатиму
Рясною росою...*

У цих рядках поет виливає свій сум за Батьківщиною, перебуваючи на чужині. А ось у цьому:

*Чи Бог бачить із-за хмари
Наші сльози, горе?
Може, й бачить, та **помага**,
Як і оті гори
Предковічні, що політі
Кровію людською!..*

Шевченко підкреслює байдужість, пасивне спостереження Всевишнього за муками українців. А тут:

*Ні, вже, мабуть,
Я не заховаюсь
І на небі!.. За що ж **кара**,
За що мені муки?
Кому я що **заподіяв**?
Чий тяжкі руки
В **тілі** душу **закували**,
Серце запалили
І **галичі** силу
Думи розпустили??
За що, не знаю, а **караюсь**
І **тяжко караюсь!**
І коли я **спокутую**,
Коли **діжду краю**,
Не бачу й не знаю!!*

автор поеми розкриває свою душу, свій біль та переживання за нелюдські муки, які терплять нещасні. Отже, ліричні відступи дають змогу Т. Шевченку висловити думку, біль, обурення; чи звернути увагу читача на певний об'єкт, чи підкреслити причинно-наслідковий зв'язок тощо. Ліричні відступи багаті експресивністю і гармонійно поєднуються з розкриттям змісту поеми. Нечуючі повинні зрозуміти на вищевказаних прикладах, що ліричні відступи підкреслюють ставлення автора до події, і гармонійно поєднуються з викладом твору.

Процес пересвідчення щодо розуміння змісту тексту може проходити у різних формах: відповіді на питання, переказ певної частини, обговорення тощо. Без застосування білінгвального підходу перевірки засвоєння знань, ризиковано переходити до другого етапу роботи над текстом – аналізу твору. Ризик проявляється в тому, що:

- вивчення поеми методом розчленування на елементи викличе так званий «інтелектуальний хаос»;
- учні методом «дотику навмання» виконуватимуть завдання стосовно аналізу поеми;
- сам зміст в емоційно-образному обрамленні відійде на другий план, що недопустимо при аналізі твору;
- відомості про поему в учнів залишаться поверховими, обмежаться лише знанням тематики «Сну»;

• та зацікавленість, з якою учні сприйняли вступ та прочитали твір, може зменшитися, як і бажання отримати глибші, ґрунтовніші знання;

• згасне інтерес, а значить, і, власне, любов до книги.

Аналіз твору – це умовне розчленування цілого на частини, метод дослідження окремих елементів змісту і форми твору. При цьому варто мати на увазі, що в дійсності ці елементи перебувають у нерозривному взаємозв'язку, взаємопроникненні та єдності, бо художній твір як цілісність – це не просто сума тих елементів, з яких він складається, він значно багатший за неї. Отже, розглядати твір під час його вивчення треба помірковано, вміло, завжди маючи на увазі цілісність усіх його художніх компонентів.

Елементами аналізу твору є *тема та ідея*, порушені й розв'язані в ньому проблеми, втілення їх у картини та *образи*, відтворювані конфлікти, *композиція і сюжет*, мовні зображувально-виражальні засоби тощо. Аналіз елементів твору обов'язково поєднується із наступним поверненням до цілого, тобто з синтезом – теоретичними узагальненнями про твір як неповторну цілісність, про авторську позицію в ньому, про його зв'язки з епохою, з соціальним середовищем, з передовими ідеями й духовним життям суспільства і в час створення, і в наші дні.

Повторивши ідейно-тематичний зміст поеми, закріпивши знання про образи та сюжет, проаналізувавши побудову поеми – переходимо до аналізу застосування мовних компонентів поеми «Сон». Ця частина є дуже важливою для глибокого засвоєння літературного твору учнями і їй треба приділити належну увагу, бо більшість нечуючих учнів не має поняття про аналіз твору як такого. Причини:

1. Вчитель не вкладається у виділені для певного літературного твору години, тому прагне роботу над прочитуванням твору і розумінням його змісту закінчити як завершальний етап роботи над твором взагалі.

2. Аналіз літературного твору, як такий, є складним не лише для учнів, а, в першу чергу, для педагога. Саме в плані подачі та роз'яснення його компонентів нечуючим учням, – і ці труднощі випливають від того чинника, що вчитель не знає, або знає не на належному рівні ЖМ глухих.

Отже, *іронія* (трохи приховане глузування) – засіб *гумору* й *сатири*, заснований на називанні супротивного, коли про щось говориться ніби в позитивному плані, але прихований підтекст свідчить про зовсім протилежне. Іронія може виражати різні відтінки сміху: сміх жартівливий, доброзичливий, лукавий, зневажливо-осудливий, глузливий, саркастичний тощо [3]. У поемі «Сон», наприклад, Т. Шевченко спершу нібито в позитивному плані говорить про ґнобителів народу:

А той, щедрий та розкошний,

Все храми мурує;

Та отечество так любить,

Так за ним бідкує...

Але що це саркастична іронія, особливо видно з наступних слів:

Так із його, сердешного,

Кров, як воду точить!..

Щоб підкреслити, що певні слова вжиті в іронічному значенні, в ораторському мовленні їх наголошують із відповідною інтонацією, а ЖМ передають посиленою емоційністю та образністю.

Вимисел художній – важлива особливість художньої творчості – здатність письменника за допомогою уяви змалювати в яскравих картинах і образах те, що було чи могло бути в дійсності. Особливо велика роль вимислу у створенні умовних і фантастичних образів. І Т. Шевченко вдається у своїй поемі до нього. Наприклад, картина «генерального мордобиття» лише словесними засобами не зможе конкурувати із ЖМ, яка допоможе досягти того ефекту, який хотів викликати автор у читача:

*Дивлюсь, цар підходить
До найстаршого... та в пику
Його як затопить!..
Облизався неборака;
Та меншого в пузо –
Аж загуло!.. а той собі
Ще меншого туза
Межи плечі...*

*Приходжу,
Старишина пузата
Стоїть рядом; **сопе, хроче,**
Та **понадувалось,**
Як індики, і на двері
Косо поглядало.
Аж ось вони й **одчинились,**
Неначе з берлоги
Ведмідь виліз, **ледве-ледве**
Переносить ноги.
Та **одутий,** аж посинів,
Похмілля прокляте
Його мучило. Як крикне
На **самих пузатих** –
Всі **пузаті** до одного
В землю **провалились!**
Він **вилупив баньки** з лоба –
І все **затрусилось,**
Що **осталось; мов скажений,**
На **менших гукає** –
І ті в землю; він до **дрібних** –
І ті **пропадають!***

Пейзаж у літературі – це словесне зображення природи – поля, лісу, села, міста, гір, ріки, моря, неба. Нечуючі учні мають знати, що змалювання пейзажу в будь-якому творі виконує певну функцію, наприклад, звернення уваги на об'єкт, протиставлення з даним об'єктом тощо, тобто змалювання пейзажу несе додаткову інформацію. Т. Шевченко, наприклад, часто надавав пейзажним картинам важливого соціального звучання, контрастно зіставляючи красу природи і важке життя кріпаків. І у поемі «Сон» поет змалював яскраву картину лагідного весняного ранку в селі на Україні,

*Аж світає,
Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зострічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Меж ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все-то те, вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою,
Споконвіку вмивається,
Сонце зострічає...*

щоб різко протиставити ту красу природи пеклу, створеному панамі (прийом антитези) для українських кріпаків:

*Он глянь, у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, бо нічим обути
Княжат недорослих; а он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! В військо отдають!
Бо його, бач, трохи! А онде під тином
Опухла дитина, голоднеє мре...*

Перенесення, або *Анжамбеман* – це розрив речення міжрядковою паузою у віршованій мові, коли воно розпочинається в одному віршованому рядку, а закінчується в наступному (рядкове перенесення) або розпочинається в кінці однієї строфи, а закінчується на початку нової строфи (строфічне перенесення). Ті слова, які стоять перед перенесенням (а значить – паузою), особливо виділяються, підкреслюються. Перенесення надають віршеві розмовних інтонацій, усувають монотонію, посилюють експресію. І нечуючі учні, враховуючи особливості домінуючого візуального сприймання, це бачать. Наприклад, у поемі «Сон» Т. Шевченка:

*А берег ушитий
Увесь каменем. Дивуюсь,
Мов **несамовитий!**
Як-то воно зробилося
З калюжі такої
Таке диво?.. Отут крові
Пролито людської –
І без ножа...*

І під час роботи із застосуванням усного мовлення легше вже дотримуватися пауз під час прочитування і робити логічні наголоси.

Також у поемі «Сон» Т. Шевченко застосовує риторичні фігури – стилістичні звороти, що лише підсилюють виразність і емоційний вплив ораторської і художньої мови. До них належать риторичні звертання, риторичні запитання, риторичні ствердження і риторичні заперечення.

Риторичні звертання – це звертання до відсутніх людей, до читачів, до персонажів твору, до предметів і явищ, щоб привернути до них увагу, виявити до них своє ставлення тощо. Наприклад:

*Лети ж, моя думо, моя люта муко,
Забери з собою всі лиха, всі зла,
Своє товариство – ти з ними росла,
Ти з ними кохалась, їх тяжкїй руки
Тебе повивали. Бери ж їх, лети
Та по всьому небу орду розпусти.*

Риторичні запитання – це запитання, якими висловлюється ствердна думка чи на яке відповідає той, хто його ставить. І якщо із риторичними звертаннями можуть бути у нечуючих школярів труднощі, то при правильному поясненні риторичні питання легко розуміються ними і так само легко відшукуються у тексті.

Риторичне ствердження – особливе підкреслення незаперечності сказаного. *Риторичне заперечення* – пояснення якоїсь думки у формі заперечення чогось. При вивченні за програмою наступних творів Т. Шевченка, можна працювати учням самостійно, якщо вони будуть знати різницю між різними риторичними фігурами. Наприклад:

*Чи буде суд? Чи буде кара
Царям, царятам на землі?
Чи буде правда меж людьми? – є риторичним питанням. А:*

*Повинна буть, бо сонце стане
І осквернену землю спалить! – є риторичним ствердженням.*

Завершуючи роботу над твором, переходимо до заключного заняття. Проводиться ця робота у різних формах, але враховуючи, що учні навчаються у старшій ланці, варто системно працювати в напрямку творчих робіт. Тут теж ставляться певні вимоги до вчителя:

- перш за все, треба пояснити, що творча робота базується на дотриманні певного плану, який обов'язково містить вступну, основну і заключну частину;
- чітко пояснити, що треба висвітлити у вступній, основній і заключній частині;
- усі частини мають чітко відповідати темі творчої роботи;
- в основній частині застосовуються посилання, цитати тощо;
- основна частина має свій план;
- в заключній частині обов'язково висвітлюється власний погляд на дану тему.

Написанню творчої роботи теж має передувати підготовчий етап. Отже, даючи тему творчої роботи, необхідно враховувати, що крізь її призму повторюється сюжет, розкриваються літературні образи тощо.

Виходячи з вищезазначеного вважаємо, що білінгвальний метод є, на нашу думку, найбільш ефективним з усіх методів, бо враховує первинність мови нечуючих осіб, на основі якої з самого початку закладається адекватне світо-сприймання і мислення, і сприяє досягненню кінцевої мети: якісного оволодіння другою мовою – словесною. Тобто, нечуючі стають білінгвами (зі знанням двох мов: ЖМ і СМ), що якісно позначається на їхньому особистісному розвитку, бо «... перевага білінгвів у тому, що їхнє знання двох мов дозволяє їм спілкуватися з великою кількістю людей. Білінгви можуть об'єднувати не тільки покоління, але і спільноти. Уміння переключатися з однієї мови на іншу сприяє більш глибокому спілкуванню... Коли в людині добре розвинені дві мови, їй властиво мати мисленнєві та пізнавальні переваги» [2].

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне підкреслити, що:

1. Білінгвальний підхід – це застосування двох мовних систем: ЖМ і СМ (і ніяк не КЖм, оскільки КЖм – це прообраз СМ). Між СМ і ЖМ основні відмінності полягають і в тому, що кожна з них має свою лінгвістику, і в тому, що СМ є «лінійною» мовою, а ЖМ – візуальною, і в просторі застосовує одночасно передачу значення змісту, еквівалентному реченню в СМ.

2. Білінгвальний метод під час вивчення літературного твору є найбільш оптимальним із усіх методів.

3. Застосування саме білінгвального методу на уроках української літератури має велике значення для формування любові до книги, пізнання літературного слова та його відчуття через ЖМ.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Адамюк Н.* Методика викладання байки Л. Глібова «Щука» із застосуванням жестової мови // *Жестова мова й сучасність: Збірник наукових праць: Вип. 2.* – Київ: ПП. «Актуальна освіта», 2007. – С. 6.
2. Барлогу С. Обучение глухих детей: Современные аспекты жестового языка: Сб. статей – М.: 2006. – С. 214
3. *Зайцева Г. Л.* Жест и слово: Научные и методические статьи. – М., 2006. – 625 с.
4. *Лесин В. М.* Літературознавчі терміни: Довідник. – Київ: Радянська школа, 1985. – 251 с.
5. *Степанішин Б.* Українська література: Підручник для 9 кл. – К.: Освіта, 2001. – 336 с.

Аннотация

Данная статья раскрывает особенности применения инновационной модели преподавания незлышащим ученикам в общеобразовательных школах для детей с нарушением слуха літературного произведения, в частности, поэмы Т. Г. Шевченко «Сон» с применением двух языковых систем: словесной и жестовой.

Раскрыты особенности восприятия текста незлышащими учениками во время прочтения літературного произведения, что является отправной точкой в усвоении его содержания.

Убедительно доказано на основании собственного опыта преподавания позитивы применения билингвального метода на уроках украинской литературы детям с нарушениями слуха в сравнении с традиционными методами.

Ключевые слова: художественная литература, методика преподавания, поэма, билингвальный метод, жестовое сопровождение, анализ произведения.

Summary

This article highlights peculiarities of innovative model's implementation in the process of teaching the non-hearing students how to read literature works in general education schools for children with hearing impairments, including the poem of T. G. Shevchenko «The Dream» with the help two language systems: oral and sign.

Peculiarities of text aquisition by the non-hearing schoolchildren during the process of reading literary work, which formed a starting point in aquisition of it content, were enlarged on.

On grounds of own experience in teaching the prevailence of the bilingual method's implementation in classes of Ukrainian literature for children with hearing impairment over traditional methods was convincingly proven.

Key words: imaginative literature, teaching methods, a poem, bilingual method, sign language accompaniment/backing, analysis of literary work.